

JORDI ESTIVILL
I JEAN LOUIS LAVILLE (eds.)

ECONOMIA SOLIDÀRIA I HISTÒRIA SOCIAL

XARXA
D'ECONOMIA
SOLIDÀRIA

Icaria ♣ **Antrazyt**
ECONOMIA SOLIDÀRIA

Aquest llibre ha estat editat en paper 100% Amic dels boscos, provinent de boscos sostenibles i amb un procés de producció de TCF (Total Chlorin Free), per a col·laborar amb una gestió dels boscos respectuosa amb el medi ambient i econòmicament sostenible.

Amb el suport de la Fundació Roca i Galès

Il·lustració de la coberta: SHUM (Alfons Vila i Franquesa)
Amb motiu de la novena Diada de la Cooperació, celebrada l'any 1930

© Jordi Estivill i Jean Louis (eds.)

© Icaria editorial, s. a.
Bailèn, 5 - principal
08010 Barcelona
www.icariaeditorial.com

Primera edició: març de 2020

ISBN: 978-84-9888-957-4

Dipòsit legal: B 6557-2020

Fotocomposició: Maite Simeón

Imprès a Romanyà/Valls, s.a.

Verdaguer, 1, Capellades (Barcelona)

ÍNDIX

Introducció

Economia solidària i història social

Jordi Estivill i Jean Louis Laville 5

- I. L'economia social a Portugal. Un balanç teòric des d'una perspectiva històrica, *Álvaro Garrido* 23
- II. Utopies, emancipació, associacions: el cas francès en el segle XIX, *Michèle Riot-Sarcey* 53
- III. L'associacionisme solidari, de l'oblit a la reactualització: el cas francès, *Jean Louis Laville* 65
- IV. Una lectura històrica del moviment associatiu i cooperatiu o com copsar millor l'actualitat de l'economia social i solidària a Sicília, *Elisabetta Bucolo* 99
- V. L'estat de la qüestió. Balanç bibliogràfic sobre l'economia social i solidària a Catalunya, *Jordi Estivill i Marc Dalmau* 121
- VI. Similituds i diferències entre els enfocaments de l'economia social i solidària en diferents països de l'Europa del Sud (Catalunya, França, Itàlia Portugal), *Rogério Roque Amaro* 193

INTRODUCCIÓ

ECONOMÍA SOLIDÀRIA I HISTÒRIA SOCIAL

Jordi Estivill i Jean Louis Laville

Unes primeres intuïcions: la confluència de la història social i l'economia solidària

En les apassionades i apassionants discussions nocturnes que mantenim els dos autors d'aquesta introducció, més aviat acostumem a posar-nos molt d'acord. Fa tres o quatre anys, un dels punts al voltant dels quals de seguida vam concordar va ser la necessitat que l'economia solidària s'obris a nous coneixements que emanen dels milers de pràctiques d'arreu del món i a velles disciplines com la sociologia, l'economia, l'antropologia i la història. Només així l'economia solidària podria no caure en el capficament, en una actitud budista de mirar-se el melic, en una autocontemplació narcisista que, a la llarga, l'empobriria. Si no ho fa, l'economia solidària té el risc, com sovint ha passat a l'economia social, de quedar-se anquilosada en algunes fórmules que, pel fet que es presenten amb grans paraules i intencions progressives, no es renoven. Aquest risc disminueix si, en canvi, incorpora i integra les tendències teòriques crítiques i les experiències que posen en qüestió l'ordre establert.

També pensàvem que l'economia solidària, després de néixer, afirmar-se i navegar des dels anys vuitanta del segle passat, en l'ampli i atzarós mar dels debats contemporanis, tenia ja un mínim i suficient bagatge per afrontar controvèrsies amb altres perspectives ideològiques, polítiques i culturals. Bagatge que li hauria de permetre fer aportacions d'un cert pes en aquests debats.

A més, constatarem que en algunes d'aquestes altres aproximacions s'estaven produint alguns canvis que propiciaven aquest debat. Canvis que no són hegemònics però sí que emergeixen amb força i en alguns casos posen en qüestió alguns paradigmes d'aquestes ciències socials. Així, si l'economia s'interessa pel valor d'ús i menys pel valor de canvi, pels béns comuns, pels costos d'un creixement depredador, pel medi ambient, critica les mesures quantitatives i els indicadors que emmascaren la realitat econòmica i social, posa de relleu el desenvolupament local i comunitari i admet cada cop més la pluralitat de les formes econòmiques, tema en què Polanyi (Polanyi, 2018) s'ha convertit en referència obligada, aleshores està construint ponts amb l'economia solidària i és molt possible que el debat amb ella sigui fructífer per ambdues. Igualment, això pot passar si la sociologia incorpora les teories feministes i d'igualtat de gènere, la noció d'espai comú, d'interès general i col·lectiu i de capital social, la importància de les formes emergents de la democràcia participativa, una visió crítica de l'entorn social i dels poders constituïts; i si l'antropologia, analitza el valor de l'ús de la simbologia i es fixa més en la interpretació de la vida quotidiana dels de baix.

En aquestes renovacions de les ciències humanes i socials, la història social brilla amb llum pròpia. Ha deixat endarrere molts dels seus treballs que només s'interessaven per les organitzacions socials i polítiques que mimetitzaven els poders i s'ha fixat més en els processos de llarga durada que generaven moviments socials subalterns. Ha reconsiderat millor la correspondència, que abans s'establia, molt sovint mecànicament, entre infraestructures productives i expressions socioculturals, entre evolució econòmica i lluites socials. Aquestes ja no són necessàriament consecutives i acumulatives a la recerca d'un final victoriós. Emergeixen i es submergeixen deixant rastres que s'han de saber rellegir en una història de l'emancipació que posi de relleu el seu caràcter, també, subterrani, com argumenta Riot-Sarcey. Els nivells de consciència i les seves formes d'expressió, organitzada o no, tenen, igualment, molts meandres i els rius no sempre arriben al mar, però l'aigua continua circulant. Els marges del riu prenen aleshores prou importància: societats de resistència, d'ajudes

mútues, associacions, cooperatives, ateneus, esdevenen els llocs on l'aigua s'atura uns instants, es filtra i crea nous canals de pas i d'alliberament. Aquestes iniciatives, components històriques de l'economia solidària, han de ser reinterpretades i ho són en la perspectiva dels avenços de la història social i del seu diàleg amb l'economia solidària.

La història social més actual, seguint les petjades dels historiadors marxistes heterodoxes anglesos com Thompson i Hobsbawm i els seus seguidors, ha posat de manifest una economia moral de les multituds, una reconsideració de les revoltes i insurgències populars, les autonomies i mediacions en la construcció de la consciència obrera. A França, nombroses aportacions han fet replantejar les aproximacions tradicionals. La renovació dels *Annales*, la important contribució de Foucault, la insistència d'Agulhon sobre el vaporós però estimulante concepte de la sociabilitat, les categories d'afiliació i precarietat utilitzades per Castel, les aportacions del grup de les *Revoltes Logiques* liderades per Rancière, la nova lectura del paper de l'associacionisme amb Laville i dels pensadors dits utòpics amb Abensour, estan renovellant la lectura del panorama social del segle XIX. Algunes d'aquestes noves lectures han influenciat un conjunt de treballs recents i convergents d'historiadors com els de Riot-Sarcey (2016), Gribaudi (2014), Hayat (2014), Bouchet et al. (2015).

És innegable que a Itàlia les recerques de Ginzburg, Levi, Grandi i altres sobre la microhistòria han sacsejat la seva historiografia en mostrar com de l'anàlisi de determinats personatges i fets locals se'n poden derivar tendències generals. Cosa que ha portat, entre altres, a un floreixement de la recerca sobre la proliferació de les petites i locals societats de socors mutus en aquest país.¹ Tampoc no falta a la cita Portugal on s'actualitza i creix l'interès per la història social i es fan treballs sobre l'evolució de l'economia social, les seves organitzacions, les seves doctrines i algunes de les seves personalitats històriques. Catalunya comptava amb una

1. Des de fa quinze anys i des dels clàssics de Marucco i Tomassini s'han publicat, a Itàlia, un gran nombre de llibres sobre les societats obreres de socors mutus. Veure per exemple Soave, A. (2015) i Luciano, A. (2012).

considerable tradició d'estudis històrics del cooperativisme i en menor mesura de l'associacionisme i el mutualisme, i és innegable, com ho posen de relleu Estivill i Dalmau, que en els darrers temps s'ha produït una conjunció del creixement dels estudis històrics sobre l'economia solidària i de la renovació de la història social, que passa d'una primera fase bàsicament narrativa a una altra, on comença a dominar l'explicació i la interpretació dels fets.

Historiadors, sociòlegs i antropòlegs d'aquests països estan contribuint a aprofundir en l'estudi de la vida quotidiana de les classes populars i de les seves organitzacions. Igualment, en el continent americà s'assisteix a un renovat interès per la història del mutualisme, del cooperativisme i sobretot pel de les comunitats indígenes i l'evolució de l'anterior economia popular. També, als Estats Units el redescobriment de les lluites de les dones, de les comunitats negres (Gordon, 2014) i de les formes associatives populars (Beito, 2000, i Curl, 2009) està obrint horitzons innovadors.

Aquestes noves perspectives creen les condicions per a una confluència mútuament enriquidora entre la història social i l'economia solidària. Amb aquestes intuïcions i convençuts de l'oportunitat, la utilitat i la importància de promoure aquesta confluència, vam començar a dissenyar els passos i els continguts d'un futur encontre. Aquest llibre és el resultat dels treballs elaborats arran de l'Encontre Internacional sobre l'economia solidària i la història social, celebrat a Barcelona el febrer de 2019.

Els perquès de l'encontre

Si el primer objectiu en convocar l'encontre era inicialment el de promoure aquesta confluència, de seguida van aparèixer altres motivacions. La segona era la de fer un cert balanç bibliogràfic que detectés no solament la producció escrita sinó que presentés quines són les tendències i els debats actuals en cada país. Per a cada un d'ells, calia tenir una fotografia dels progressos fets en el coneixement de l'evolució del concepte, de quines eren les formes dominants (cooperativisme, associacionisme, mutualisme) en el marc de l'economia solidària, de les articulacions entre aquesta

i els itineraris del moviment obrer i popular. I calia fer-ho no per una mena de nostàlgia «passeista» sinó per esbrinar en quina mesura comprendre els fets passats ajuda a respondre els reptes actuals. Això obligava a precisar el significat dels conceptes, en la mesura que, per un costat, existeix un garbuix de noves paraules (economia circular, transformadora, verda, col·laborativa...) que volen identificar els fenòmens econòmics i socials emergents, i per un altre costat existeixen encavalcaments, superposicions i confusions amb l'economia social i el tercer sector que tenen conseqüències per a l'anàlisi històrica.

Aquesta clarificació conceptual era tant o més important perquè es volia fer un examen transnacional. I ja se sabia que l'associacionisme era la matriu dominant a França i a Catalunya, on tanmateix el cooperativisme havia jugat un paper fonamental com a Itàlia, on el concepte d'economia social no havia estat tan utilitzat, com ho havia fet a Portugal i en els altres dos països. Es tendia a discutir si el concepte d'economia social havia nascut a França i s'havia estès a altres països, o bé havia eclosionat en la mateixa dècada del segle XIX en diferents contrades, com havia succeït amb l'emergència de l'economia solidària en la dècada dels vuitanta del segle XX.

Aquests qüestionaments porten a la tercera motivació: la intenció de donar un caràcter internacional a l'encontre. La qual obligava a escollir els països que hi podien participar. Aquí la hipòtesi de treball era que existien certes similituds i convergències entre els països de l'Europa llatina que permetien un raonable treball comparatiu. No es tractava únicament de compartir una mateixa matriu lingüística i certes característiques culturals sinó també de l'existència d'influències mútues entre ells, a nivell del pensament, de les iniciatives i dels capdavaners del moviment obrer i popular. Sense que s'hagi de forçar una mena d'homogeneïtzació, que es contradiu amb la defensa de la diversitat que és pròpia de la visió policèntrica de l'economia solidària. Fins a cert punt, es volia transcendir una suma d'anàlisis nacionals tan característica de les recerques comparatives i convencionals de l'economia social, del tercer sector i de les empreses socials. Les bretxes —moments de revolta en els quals és possible fer aparèi-

xer aspiracions i reivindicacions soterrades, per dir-ho en termes de Riot-Sarcey—, no solament s'obren en el temps sinó també en les coordenades territorials quan idees, persones i iniciatives es traslladen d'un país a un altre amb les múltiples circularitats, migracions i exilis del moviment obrer del segle XIX, arran dels abundants períodes repressius i les crisis econòmiques.

Per a un primerencontre era prematur escollir un període concret. Potser en altres trobades caldrà afinar molt més i concentrar l'atenció en fases especialment significatives. Però semblava indefugible no ignorar que en el segle dinou hi cristal·litzen i s'originen la gran majoria de les lluites, idees i iniciatives, moltes d'elles encara vigents en l'actualitat. Per tant, rellegir periòdicament aquell segle és una condició de la renovació de l'economia solidària d'avui.

Per fi, la darrera motivació es podria formular en forma de preguntes: Fins a quin punt la categoria conceptual de l'economia solidària pot ser una aportació a la història social? Aporta o no un valor afegit? Permet explicar millor allò que feien i pensaven les classes populars? Preguntes que no es pretenien contestar completament sinó que, d'alguna manera, es convertissin en futures línies de recerca i de debat.

Un encontre internacional no convencional

Una vegada definits els objectius, calia afrontar un conjunt de qüestions materials i organitzatives concretes que s'han d'explicitar. Ben ràpidament la candidatura de Barcelona va avençar per diverses raons. A l'hospitalitat històrica s'hi sumava l'atractiu de la ciutat, però sobretot l'existència d'una sòlida xarxa d'economia solidària, que ja havia organitzat l'any 2011 el congrés fundacional de la xarxa europea de l'economia solidària i el funcionament en el seu si d'una Comissió de publicacions i formació que podia fer-se càrrec de determinades responsabilitats. L'altre factor determinant fou la Fundació Roca i Galès, que tenia una bona tradició en l'organització de trobades internacionals i en la promoció de recerques i publicacions sobre la història del moviment cooperatiu, com ho mostren algunes de les seves publicacions

i en particular la seva col·lecció dedicada als cooperativistes catalans que dirigeix Antoni Gavalrà. La bona disposició del seu president, del patronat i dels seus serveis i uns certs mitjans econòmics varen ser fonamentals per progressar en l'organització de l'encontre. Ivan Miró i Jordi Estivill, abans de l'estiu de 2018 enviaren una proposta a la fundació. El seu patronat va donar el seu vistiplau per tirar endavant amb la iniciativa i la va situar com un acte que culminava l'exposició sobre Catalunya Terra Cooperativa que Marc Dalmau preparava i que havia d'instal·lar-se en el Museu d'Història de Catalunya. Això marcava el calendari del futur encontre. Es va elaborar un preprograma i una primera llista d'historiadors catalans potencialment interessats, es va connectar amb experts dels altres tres països i s'ajustava millor el pressupost incloent-hi les despeses d'interpretació, els viatges i l'estada dels estrangers... S'intentaria obtenir una subvenció de l'àrea de cultura de l'Ajuntament de Barcelona.

D'acord amb els objectius definits i les converses amb els interessats dels altres països s'anaven perfilant la perspectiva de l'encontre, els seus continguts i la seva organització. No es volia realitzar un congrés convencional en què els que hi volen participar proposen comunicacions al voltant de temes o períodes definits prèviament, sinó una trobada de petites dimensions que permetés fer avançar la reflexió sobre la base de la discussió transversal entre persones que ja havien treballat sobre la història social i l'economia solidària.

Així, era important dedicar una primera sessió a la presentació dels balanços bibliogràfics dels quatre països. Jean Louis Laville i Michelle Riot-Sarcey podien cobrir el cas de França. Rogerio Roque Amaro i Pedro Hespanha es posaven d'acord que Álvaro Garrido, que feia poc havia publicat dos llibres sobre la història de l'economia social a Portugal podia fer-ho per aquest país. Elisabeta Buccolo podia reflexionar sobre Itàlia i més concretament sobre les visions que es projecten sobre l'economia solidària del seu Sud. Marc Dalmau i Jordi Estivill abastarien Catalunya i fins on fos possible, els països catalans. Calia dedicar un espai per veure en quina mesura les lliçons de la història responen als reptes actuals i a presentar, en una taula rodona, a un públic més

ampli, la situació en els diferents països (Pere Gabriel, Antoni Gavallda, Marc Dalmau, Jean Louis Laville i Pedro Hespanha). Un quart moment podia dedicar-se a esbrinar les similituds i les diferències entre ells i aquesta tasca s'adjudicava a Rogerio Roque Amado. La darrera sessió podia tractar d'analitzar quins nous camins d'interpretació obre el concepte de l'economia solidària per a la història social i a veure quines podien ésser les línies de col·laboració per a un treball futur.

A tots els potencials participants d'aquí i de fora se'ls va enviar una nota informativa en les dues llengües de l'encontre (català i francès). Se'ls explicava la naturalesa de l'encontre i se'ls invitava a participar-hi. Jean Louis Laville i Jordi Estivill aprofitaven cada trobada per fer avançar la preparació de l'encontre (calendari, programa definitiu, adjudicació definitiva de les ponències...) i Jordi Estivill, amb Xavi Palos i Marc Dalmau, constituïen una petita comissió que es va anar reunint per decidir qüestions més organitzatives, que els serveis de la fundació van anar resolent. Jordi Estivill va publicar un article en el número de novembre de 2018 de la revista *Cooperació Catalana* amb el títol Economia solidària, categoria conceptual per a la història, que podia servir per escalfar els motors de l'encontre i donar-lo a conèixer.

L'exposició duraria fins el mes de febrer de 2019 i això marcava les dates de l'encontre que foren fixades definitivament per als dies 14 i 15 d'aquell mes. Els treballs preparatoris van accelerar-se en els darrers mesos de l'any 2018 i els inicials de 2019. El dia 13 de febrer van arribar els participants de fora i el 14 a les deu s'inaugurava l'encontre en el Museu d'Història de Catalunya.

La celebració de l'encontre: continguts i resultats

De fet, gran part del que s'havia previst es va portar a terme. L'única salvetat va ser l'absència del professor Garrido que es va excusar per greus motius familiars, però que després va enviar el seu treball, que ara es publica. No tots els objectius es varen cobrir. Un dia i mig no donen per a tanta teca, però van quedar assenyalats per a futurs encontres. La traducció va funcionar i la magnífica terrassa del museu va veure néixer i desenvolupar-se

estimulants converses informals que a vegades superaven, en interès, els debats de dins de l'encontre. El clima i les relacions, a les quals van contribuir el dinar i sopar junts, foren conviviais i amistosos. Pràcticament tots els quaranta participants que en un moment o altre van assistir-hi varen intervenir en l'animat debat.

No és possible repassar detalladament el conjunt d'aquests debats. Però es poden evocar algunes qüestions tractades. Algunes d'elles foren la necessitat d'aclariments conceptuals i terminològics. No tothom estava familiaritzat amb els conceptes de l'economia social i solidària i fins i tot es van formular algunes reticències sobre la seva utilitat per a l'anàlisi dels fets històrics. Si l'economia solidària evoca la democràcia econòmica i l'emancipació, aleshores l'atenció de la història social hauria de fixar-se més en les formes organitzatives autogestionàries i de democràcia participativa i en les fases de ruptura quan la relació de forces és favorable a les classes populars. Per altra banda, les cultures nacionals i professionals són prou diverses i en cada país l'economia social i solidària es conjuguen diferentment. Les fronteres entre elles no són del tot clares i el seu ús ha evolucionat al llarg del temps. A més, el fet que en el seu interior, la família dominant (associacionisme, cooperativisme, mutualisme) en cada país no hagi estat la mateixa, condiciona tant la mirada històrica com l'actual. Però més enllà de les discussions terminològiques, tothom constata la existència d'un substrat comú de l'Europa llatina i l'interès d'un treball comparatiu transnacional.

Uns altres temes evocats foren el tractament que l'economia social i solidària i les famílies que les integren han tingut per part de la història social. Aquesta ha passat per molts estadis: del menysteniment i la ignorància fins a un cert reconeixement. Generalment, ha preferit fixar-se en les organitzacions polítiques i sindicals que directament lluitaven pel poder polític. Sovint les iniciatives de l'economia social i solidària els apareixien com l'expressió d'un món subaltern incapaç de formular un discurs polític, oscil·lant entre posicions reformistes i acomodaticies amb els poders constituïts i el sistema econòmic. També, val a dir, que moltes vegades, la història de l'economia social i solidària ha estat una narració interna i complaent de cada organització o de cada

família sense posar-les en relació amb el conjunt dels itineraris dels moviments socials i amb el seu context. Les relacions amb l'Estat i el mercat rarament hi han estat presents.

Un tercer bloc temàtic fou el de les condicions en què s'han desenvolupat les organitzacions de l'economia social i solidària, la seva independència i autonomia, la persecució d'una utopia que neix en necessitats no cobertes i en esperances no realitzades, el seu paper en les lluites socials i contra el feixisme, en la conformació de les identitats socials i territorials, en la construcció d'una altra ciutat i d'una cultura popular.

Per fi, un quart bloc va versar sobre les modes actuals, el fet que les empreses socials, la responsabilitat social empresarial i l'onada d'un capitalisme liberal que vol intervenir en el camp social plantegen nous reptes a una economia solidària que, tot i sent minoritària, vol fer sorgir alternatives on s'expressin veus apagades i sotmeses molt de temps, com les de les dones, els indígenes, les comunitats populars, els precaris del mercat de treball, gran part dels joves sense futur...

Com és evident, moltes d'aquestes qüestions només foren suggerides. Tampoc es pretenia exhaurir-les, tancar-les, sinó mes aviat obrir interrogants per a futures recerques i encontres. En aquest sentit, tothom estava d'acord en la utilitat de l'encontre i en l'interès de la comparació transnacional i, per tant, en la necessitat de seguir aprofundint en l'aplicació dels conceptes de l'economia social i solidària en la història social dels quatre països. Els objectius definits per seguir treballant en aquesta perspectiva van ser l'aprenentatge compartit amb l'intercanvi de coneixements a escala internacional i donar visibilitat a aquests treballs.

Calia, doncs, publicar els treballs presentats en l'encontre. De fet una primera versió dels de Jean Louis Laville i de Jordi Estivill i Marc Dalmau ja es trobaven en la documentació distribuïda en l'encontre. Tanmateix, es va fixar un límit temporal per a la redacció dels treballs i la modificació dels presentats. Cadascú els redactaria en la seva llengua, després es traduirien. Això és el que s'ha fet en aquesta versió catalana que ara veu la llum en la col·lecció que la XES publica en col·laboració amb l'editorial Icaria. La comissió de Formació i Publicacions ha fet aquest treball

i ha contribuït financerament, juntament amb una petita ajuda de la Fundació, a fer-ho possible. Per altra banda, les ponències de l'encontre seran publicades en l'àrea portuguesa a través d'un número monogràfic de la revista *Economia Solidària* que s'edita en quatre llengües en aquest país. A França no sembla que hi hagi problemes per trobar una editorial disposada a publicar-ho.

L'embranchida de l'encontre no acaba aquí i ja quan s'estava realitzant, Rogerio Roque Amaro va proposar que un segon encontre es portés a terme a l'ICSTE de la Universitat de Lisboa el novembre de 2019. A hores d'ara aquesta segona edició ja ha estat convocada, definit el programa, i s'ha realitzat. Igualment, els companys francesos estan veient la possibilitat de convocar un tercer encontre a París, l'any 2020.

L'abast de les contribucions

Potser val la pena, en aquesta introducció, intentar situar l'abast del conjunt de les contribucions al que, ja des d'ara, es pot denominar Primer Encontre Internacional sobre l'economia solidària i la història social.

Després d'aquesta introducció, el llibre s'obre amb la col·laboració d'Álvaro Garrido. El seu text, que constitueix el primer capítol d'aquest llibre, es centra en l'economia social a partir de l'exemple portuguès. Recorda fins a quin punt, aquesta la componen institucions que s'inscriuen en el patrimoni democràtic com ho mostra el fet que els estats feixistes han intentat substituir-les per entitats corporatives, fonamentades en el rebuig a una assistència social «socialitzadora» i a un mutualisme lliure «anarquitzant» o «revolucionari». També evoca l'originalitat que constitueix l'economia social, la qual procedeix d'una relació dinàmica i interactiva entre idees i pràctiques en moviment.

L'autor portuguès reprèn, igualment, les característiques d'allò que es podria designar per a la història oficial, que confon l'economia social com un sector econòmic compost per organitzacions no capitalistes i que posa en el seu centre el model cooperatiu considerat com el vector principal de la difusió d'aquest tipus diferent d'empreses en el marc de l'economia del mercat.

Aquesta assimilació a un sector convergeix amb l'aproximació de determinats historiadors com Gueslin a França. Analitzant el segle XIX, enuncia que, en aquest període, «el sector de l'economia social encara no s'ha deslliurat de la seva ganga caritativa i filantròpica» (Gueslin, 1998) i afegeix que «1848 contribueix a deslliurar de la ganga comuna, cooperació i mutualisme» (p. 5).

Així doncs, es podria pensar que sortir del «romanticisme del 48» (p. 189) porta a distingir diferents tipus d'estatuts jurídics «cooperatives, mutualitats, associacions, sindicats amb vocació de gestió» (p. 184) amb què s'estabilitza una economia social, anteriorment estrebada entre diferents corrents doctrinals que van del socialisme al cristianisme i al liberalisme. Aquesta institucionalització d'un sector econòmic pot ésser després reforçada per instàncies de regulació com és el cas de Portugal amb CASES, la Llei de Bases aprovada l'any 2013 i el compte satèl·lit elaborat en els anys 2013 i 2016.

El sector així definit és principalment abordat com a social i el patrimoni cooperatiu hi ocupa un lloc important. Així doncs, serien les organitzacions de tipus cooperatiu les que constituïrien el cor de l'economia social, en el sentit que elles s'inscriuen en l'economia de mercat però adoptant regles i formes originals. Aquestes es troben en «la combinació de l'agrupació d'un conjunt de persones en una empresa lligades per relacions d'activitat i d'associacionisme, mantingudes, en coherència per la igualtat de les persones i la propietat col·lectiva dels productes reinvertits» (Vienney, 1994). Hi hauria, doncs, el pas gradual del «somni a l'instrument» (Gueslin, 1998: 5). A l'instrument cooperatiu.

No obstant, els límits inherents a la conceptualització de l'economia social son enunciats per Vienney, un dels seus principals teòrics a França. Cal rellegir el que ha escrit. Després d'haver formulat l'anterior definició, evoca un giravolt entre les persones i l'empresa que resumeix per si mateix els problemes que tenen les organitzacions de l'economia social per conservar les seves particularitats. En l'inici, les persones s'associen per portar a terme determinades activitats «però el fet de funcionar com a empresa qualifica les persones per les funcions» que ocupen, la importància dels recursos lligats a les funcions mercantils augmenta en relació a les transferències que

es correspondrien a les obligacions morals, legals o a les donacions... Així es produeix l'obsolescència de les relacions d'ajuda en profit de l'eficàcia productiva avaluada per cada soci en funció de la d'altres empreses» (p. 114). És una mena de llei d'aram de l'economia social que queda així formulada, que partint de «projectes imaginaris d'una societat alternativa» (Desroche, 1976) desemboquen en un isomorfisme mimètic amb altres organitzacions, ja siguin privades amb finalitat lucrativa o bé públiques.

És des d'aquesta tendència, constatada de forma recurrent, que l'economia solidària interroga l'economia social, considerant que la banalització no és una derivació d'algunes societats que s'allunyen del projecte sinó que és induïda per la mateixa aproximació de l'economia social.

La representació sectorial porta a no considerar la dimensió política, tot i privilegiar una idea de neutralitat que seria necessària per preservar la pluralitat de les inspiracions ideològiques. Si aquesta voluntat es pot comprendre pel que fa a les instrumentalitzacions polítiques, no deixa de posar de manifest una creença en la difusió, degut a l'èxit de les empreses no capitalistes, però que deixa de costat la mediació política.

La representació de l'èxit del model cooperatiu, connectat amb els seus resultats en el mercat genera aleshores allò que Vi-enney constata: les cooperatives estan lluny de canviar el mercat, és aquest que les canvia a elles. El projecte transformador es pot convertir en ineluctable banalització.²

És per aquesta raó, i tal com s'indica en el text de Laville, l'economia solidària planteja dues qüestions a l'economia social: concerneixen alhora la dimensió política i l'econòmica.

Si es té en compte la dimensió política (Lefort, 1986), més enllà de la política, aleshores això porta a definir a les iniciatives no com a empreses privades sinó com a institucions que tenen tant una dimensió política com econòmica. Més enllà de la propietat col·lectiva, participen en espais públics on cristal·litza l'expressió ciutadana, i

2. No sempre, ni en tots els llocs. En determinades circumstàncies, articulades amb els moviments obrers i socials, continuen i reforcen encara més llur capacitat de socialització, refugi, suport i transformació.

això remet als funcionaments participatius i deliberatius en el seu interior, així com a les relacions conflictuals amb els poders públics.

La reflexió sobre la dimensió econòmica porta a travessar les fronteres de l'organització per preguntar-se què és l'economia. Des d'aquesta perspectiva, que la referència a una economia substantiva (Polanyi, 2011) permet superar el sofisma econòmicista que confon economia i mercat per integrar la pluralitat dels principis econòmics (mercat, redistribució, reciprocitat, la cura domèstica) i la seva hibridació. Aquesta concepció de l'economia ofereix la possibilitat de no avaluar els resultats segons els criteris mercantils i per tant de superar la recerca del màxim creixement i integrar l'emergent paradigma del bon viure (Acosta, 2013).

Aquest doble marc polític i econòmic és potenciat per un doble revolt a la vegada històric i internacional.

La hipòtesi formulada a partir del cas francès és la següent: l'economia solidària pot ésser abordada no com a emergència de la fi del segle XX, sinó com una ressurgència de l'associacionisme solidari d'inicis del segle XIX. Michèle Riot-Sarcey afegeix en el seu capítol que aquest associacionisme no és una aplicació de les doctrines utòpiques sinó un espai en què les practiques inspirades en els escrits utòpics es confronten a les dificultats de la realitat. «Les condicions de possibilitat de l'emancipació es preparen i es pensen en funció de realitats concretes» (Riot-Sarcey, 1998). «És on es situa allò real de la utopia... Ja no és una qüestió d'un futur millor en una filosofia del progrés ben entesa, sinó d'un capgirament esperat de les condicions de domini a través d'una reorganització del treball, d'un repartiment diferent de la propietat i d'una distribució repensada de les riqueses» (p. 265). Aquesta història subterrània del segle XIX s'allunya de la història oficial en la mesura en què l'associacionisme no és una ganga sinó un apropament democràtic de la qüestió social. Aquesta desborda el pauperisme i incita, a més, a no naturalitzar «l'adveniment de l'Estat social com un tercer entre els oracles de la moralització del poble i els partidaris de la lluita de classes» (Castel, 1995). L'associacionisme és una temptativa per concebre en un mateix moviment, emancipació i protecció mentre que l'Estat social autonomitza la protecció amagant l'emancipació, encara que només sigui perquè integra la seva dependència al capitalisme.

El caràcter heurístic d'una relectura històrica que deixa enrere el dualisme mercat-Estat es confirma en el capítol d'Elisabetta Bucolo. En una perspectiva que pot apropiarse a les epistemologies del Sud (Sousa Santos, 2010), l'autora subratlla la invisibilització de determinades facetes d'un paisatge conflictual a través d'una assignació cultural. Per als defensors del «familisme amoral», Sicília quedaria empresonada en la reproducció de relacions clàniques i clientelars. La producció d'absències d'aquesta visió determinista pesa sobre les emergències i té influència sobre els actors d'iniciatives solidàries, presos entre retòriques d'allò possible i d'allò impossible.

Jordi Estivill i Marc Dalmau presenten una detallada síntesis bibliogràfica de l'economia social i solidària a Catalunya. Si a França l'economia social correspon a la ruptura entre moviment social i empresa amb totes les conseqüències evocades, a Catalunya la polivalència de les funcions i la mútua interacció entre els diferents components s'han mantingut fins als anys trenta del segle passat per tal d'afrontar les necessitats bàsiques, d'expressar reivindicacions populars, de dinamitzar formes democràtiques de producció i de consum, de tirar endavant iniciatives autònomes de socialització.³ Tanmateix, com a Portugal, la inexistència d'una protecció social pública és igualment una de les causes de la dinàmica comuna dels diferents actors. La seva perspectiva de l'economia solidària permet plantejar diferents hipòtesis per a futurs treballs com la de la correspondència entre lluites obreres i dinàmica cooperativa. El capítol assenyala igualment la importància de diverses contribucions decisives per a l'avenir: els estudis feministes lligant activitats productives i reproductives (Frederici, 2019) es fan ressò de les preocupacions dels defensors d'una economia substantiva, els circuits curts, l'agroecologia i les energies renovables agafen protagonisme en una transició que ha d'ésser facilitada per les diferents formes de finançament ètic i ciutadà i una profunda articulació amb el territori, el nou municipalisme tal com està essent explorat a Barcelona i altres ciutats catalanes és també un avenç en la necessària

3. Tal com Jordi Estivill ha mostrat en altres textos. Veure, per exemple, Estivill, J. (2018).

renovació de l'acció pública (Subirats, 2019) des de la perspectiva de la concertació paritària públic, solidari i comunitari.

Finalment, Rogerio Roque Amaro conclou amb un assaig que genera alguns interrogants que provenen de la comparació entre els quatre països de l'Europa del Sud presents en l'encontre. Insisteix en els seus trets comuns i diferencials i en l'originalitat de l'economia solidària de la Macaronèsia, recolzada en les Açores pel govern regional, que queda inclosa en la configuració portuguesa. Al fer-ho convergeix amb Pedro Hespanha, que en un altre llibre (Hespanha, 2018) ha posat clarament en evidència com el reconeixement de l'economia social a Portugal s'acompanya amb una certa invisibilització de l'economia solidària.

Bibliografia

- ACOSTA, A. (2013), *El buen vivir*, Barcelona, Icaria.
- BEITO, D. (2000), *From mutual aid to the Welfare State: Fraternal societies and social services 1890-1967*, University of North Carolina.
- BOUCHET, T.; BOURDEAU, V.; CASTLETON, E.; FROBERT, L.; JARRIGE, F. (dir.) (2015), *Quand les socialistes inventaient l'avenir. Presse, théories et expériences 1825-1860*, Paris, La Découverte.
- CASTEL, R. (1995), *Les métamorphoses de la question sociale. Une chronique du salariat*, Paris, Fayard.
- CURL, J. (2009), *For all people. The hidden History of cooperation Movements and Communalism in America*, P. M- Press.
- DESROCHE, H. (1976), *Le projet coopératif*, Paris, Editions ouvrières.
- ESTIVILL, J. (2018), «La economía solidaria ¿categoría conceptual para la historia?», a E. Santamaria, L.C. Yufra, J. de la Haba, *Investigando economías solidarias*, Barcelona, ICA-Pol-len.
- FEDERICI, S. (2019), *Le capitalisme patriarcale*, Paris, La Fabrique.
- GORDON NEMBRHARD, J. (2014), *Collective courage: a history of African Americans cooperatives movement Economic Thought and practice*, Pensilvania State University Press.

- GRIBAUDI, M. (2014), *Paris, ville ouvrière. Une histoire occultée 1789-1848*, Paris, La Découverte.
- GRIBAUDI, M.; RIOT-SARCEY, M. (2009), *1848, la révolution oubliée*, Paris, La Découverte.
- GUESLIN, A. (1998), *L'Invention de L'Économie Sociale. Idées, pratiques et imaginaires coopératifs et mutualistes dans la France du XIXe siècle*, Paris, Economica.
- HAYAT, S. (2014), *1848, Quand la république était révolutionnaire. Citoyenneté et représentation*, Paris, Le Seuil.
- HESPANHA, P. (2018), «Why is solidarity-type social enterprise invisible in Portugal?», a P. Eynaud, J.-L. Laville, L. dos Santos, S. Banerjee, F. Avelino, L. Hulgard, *Theory of Social-Enterprise and Pluralism. Social Movements, Solidarity Economy, and Global South*, Londres, Routledge.
- LEFORT, C. (1986), *Essai sur le politique, XIXe et XXe siècles*, PARIS, LE SEUIL.
- LUCIANO, A. (2012), *Dalle società di Mutuo soccorso alle mutualità*.
- POLANYI, K. (2018), *Nuestra obsoleta mentalidad de mercado*, Barcelona, Virus.
- (2011), *La subsistance de l'homme. La place de l'économie dans l'histoire et la société*, Paris, Flammarion.
- RIOT-SARCEY, M. (2016), *Le procès de la liberté. Une histoire souterraine du XIXe siècle en France*, Paris, La Découverte.
- (1998), *Le réel de l'utopie. Essai sur la politique au XIXe siècle*, Paris, Albin Michel, p. 240.
- SOAVE, A. (2015), *Breve storia della Società Operaie di Mutuo Soccorso*.
- SOUZA SANTOS, B. (2010), *Epistemologias do Sul*, Sao Paulo, Editora Cortez.
- SUBIRATS, J. (2019), «La sphère locale comme espace de protection et d'émancipation. Le cas Barcelonais» i «Si l'innovation sociale est la réponse quelle est la question? Les débats autour de la soutenabilité des politiques de prospérité», a M. Juan, J.-L. Laville, *Critique de l'innovation sociale*, Toulouse, Erès, 2019.
- Vienney, C. (1994), *L'économie sociale*, Paris, La Découverte.